

COLLIGITE FRAGMENTA

MARCIN STARZYŃSKI (Uniwersytet Jagielloński, Kraków)
<https://orcid.org/0000-0003-0946-2175>

„Włocławski” fragment karolińskiego lekcjonarza z przelomu VIII i IX wieku

Pamięci Pani Profesor Bożenny Wyrozumskiej (1933-2022)

Zarys treści: Artykuł mieści analizę fragmentu karolińskiego lekcjonarza, spisane najpewniej w skrytorium katedry w Salzburgu w latach 780-820, znalezione przed II wojną światową w Bibliotece Kapitulnej we Włocławku i przechowywanego od tego czasu w Pracowni Nauk Pomocniczych Historii i Źródłoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Abstract: The paper contains an analysis of fragment from a Carolingian lectionary, most probably produced in the cathedral scriptorium in Salzburg during the years 780-820. It was found before World War II in the Chapter Library in Włocławek and has since been part of the collection of the Section of Auxiliary Sciences of History and Study of Sources at the Jagiellonian University.

Słowa kluczowe: fragmentologia, księgi liturgiczne, lekcjonarz, minuskuła karolińska

Keywords: fragmentology, liturgical books, lectionary, Carolingian minuscule

Od czasu, gdy w marcu 1890 r. Aleksander Brückner dostrzegł w jednym z piętnastowiecznych papierowych kodeksów przechowywanych w zbiorach ówczesnej Biblioteki Publicznej w Petersburgu pergaminowe paski umieszczone przez introligatora pod sznurkami spajającymi składki, zapisane archaicznym tekstem w języku polskim – i stał się tym samym odkrywcą Kazań świętokrzyskich – minęło już ponad 130 lat¹. To przypadkowe znalezisko obecnie z powodzeniem przypisano by do znaczących osiągnięć w ramach osobnej dyscypliny bibliologicznej. Wyszukiwanie, identyfikowanie i rejestrowanie fragmentów starszych rękopisów umieszczanych przez introligatorów w oprawach późniejszych zabytków zyskało dziś bowiem

¹ Kazania świętokrzyskie, wyd. A. Brückner, Prace Filologiczne 3, 1891, s. 697-740; Kazania tzw. Świętokrzyskie, wyd. J. Łoś, W. Semkowicz, Kraków 1934, s. 1-5.

miano fragmentologii². Orientację w stale powiększających się zasobach takich znalezisk zapewniają specjalne internetowe bazy danych, obejmujące także zbiory polskie³. Powtarzanie odkryć na miarę tego, którego dokonał Brückner, nie wydaje się co prawda niemożliwe, nikomu dotąd nie udało się jednak natrafić na tekst równie istotny dla polskiego dziedzictwa historycznego. Waga pomniejszych odkryć, związanych z utworami należącymi do kręgu szeroko pojętej kultury łacińskiej, dotyczy zaś generalnie drobnych uzupełnień względem tradycji rękopiśmiennej poszczególnych zabytków⁴.

Próbie skatalogowania najstarszych rękopisów znajdujących się w zbiorach polskich podjął przed ponad 20 laty Constant J. Mews, doświadczony mediewista związany z Monash University w Melbourne. Badacz ten osobno zestawił rękopisy spisane przed 900 r.⁵, uzupełniając tym samym dane pomieszczone w monumentalnym wydawnictwie *Codices Latini antiquiores*⁶ (listę tę szybko jednak dopełnili Jan Gromadzki i Jacek Soszyński⁷). Wśród tych zarejestrowanych przez C.J. Mewsa zabytków uwagę zwraca jeden, przypisany wprawdzie do zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej, ale zaopatrzonej

² W. D u b a, C. F l ü e l e r, *Fragments and Fragmentology*, *Fragmentology. A Journal for the Study of Medieval Manuscript Fragments* 1, 2018, s. 1-5; P. P l u d r a - Ż u k, *Czy potrzebna nam fragmentologia? Na marginesie pierwszego numeru pisma „Fragmentology”*, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 64, 2019, s. 173-182.

³ Zob. strony internetowe projektów *Fragmentarium* (Uniwersytet we Fryburgu), <<https://fragmentarium.ms>> czy *Manuscripta.pl* (Instytut Historii Nauki PAN), <<https://manuscripta.pl/fragmenty>>.

⁴ Zob. np. M. S t a r z y ń s k i, *The Newly Discovered 10th-Century Manuscript of the Commentary on Rhetoric by Cicero*, *Bollettino di Studi Latini* 43, 2013, s. 387-391 (w języku polskim: *Nieznanym komentarz do Retoryki Cyserona z X wieku. Oprawa rękopisu nr 899 ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie*, *Studia Źródłoznawcze* 51, 2013, s. 69-73); t e n ż e, *Fragment von Ovids Metamorphosen aus dem 10. Jh. in einem Manuskript aus dem Bestand des Nationalarchivs in Krakau, Gymnasium. Zeitschrift für Kultur der Antike und Humanistische Bildung* 121, 2014, s. 469-476 (w języku polskim: *Fragment Metamorfoz Owidiusza z X wieku w oprawie rękopisu ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie*, *Meander* 68, 2013, s. 107-114); J. Ł u k a s z e w s k i, *Odnalezione fragmenty najstarszego kodeksu rękopiśmiennego z klasztoru cystersów w Łeknie-Wągrowcu*, *Biblioteka* 19, 2015, s. 31-45; K.K. F i g a s z e w s k a, *Fragmenty rękopisów średniowiecznych – stan badań i perspektywy badawcze. Średniowieczne fragmenty zachowane w Archiwum Państwowym w Szczecinie*, *Studia Źródłoznawcze* 57, 2019, s. 99-112; P. P l u d r a - Ż u k, *Reconstructing Book Collections of Medieval Elbląg*, *Fragmentology* 4, 2021, s. 55-77.

⁵ C.J. M e w s, *Two Unnoticed Manuscripts in Poland Copied before 900: Gregory's Regula pastoralis in Anglo-Saxon Minuscule in Warsaw and an Uncial New Testament in Cracow*, *Scriptorium* 51, 1997, s. 303-313.

⁶ *Codices Latini antiquiores. A Palaeographical Guide to Latin Manuscripts Prior to the Ninth Century* (dalej cyt.: *CLA*), t. VIII: *Germany. Altenburg-Leipzig*, wyd. E.A. Lowe, Oxford 1959; t. IX: *Germany: München-Zittau*, wyd. tenże, Oxford 1959; t. XI: *Hungary, Luxemburg, Poland, Russia, Spain, Sweden, USA and Yugoslavia*, wyd. tenże, Oxford 1966.

⁷ J. G r o m a d z k i, J. S o s z y ń s k i, *rec. z pracy C.J. Mewsa, Two Unnoticed Manuscripts in Poland Copied before 900*, *Scriptorium* 54, 2000, s. 342-343. Następnie C.J. M e w s rozszerzył swoje zainteresowanie o trzy kolejne stulecia, przygotowując katalog znajdujących się w zbiorach polskich rękopisów spisanych do 1200 r.: t e n ż e, *Manuscripts in Polish Libraries Copied before 1200 and the Expansion of Latin Christendom in the Eleventh and Twelfth Centuries*, *Scriptorium* 56, 2002, s. 80-118.

adnotacją, że miejscem jego przechowywania jest Instytut (!) Nauk Pomocniczych Historii⁸ – wówczas był to faktycznie Zakład, obecnie zaś Pracownia w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Bogate zbiory tej jednostki uniwersyteckiej, gromadzone sukcesywnie od lat dziewięćdziesiątych XIX w., obrosły z czasem legendą. Składają się nań kolekcje: dyplomatyczna (fotografie dokumentów polskich oraz oryginalne dyplomy papierowe i pergaminowe), kartograficzna, numizmatyczna i sfragistyczna (odlewów pieczęci)⁹. Władysław Semkowicz (1878-1949), jeden z czołowych polskich mediewistów dwudziestolecia międzywojennego, od 1916 r. kierujący Seminarium i Gabinetem Nauk Pomocniczych Historii¹⁰, w sprawozdaniu przesłanym w 1933 r. do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego niejako między wierszami wzmiankował jeszcze jeden zbiór, dotąd nieopracowany – „oryginalnych kart rękopiśmiennych zapisanych dawnem pismem”¹¹. Dziś składa nań kilkadziesiąt mniejszych lub większych fragmentów rękopisów, całych kart, ale też kilku- bądź kilkunastocentymetrowych pasków pergaminowych pieczołowicie wyjmowanych z opraw różnych kodeksów. Wydaje się, że powstanie tej kolekcji miało najpewniej związek z podjętymi przez Semkowicza poszukiwaniami archiwalnymi do planowanej trzypomowej syntezy nauk pomocniczych, obejmującej paleografię (t. I), dyplomatykę i chronologię (t. II) oraz sfragistykę, heraldykę i genealogię (t. III).

Jak wiadomo, opracować udało się jedynie paleografię. Książkę, do której zbieranie materiałów rozpoczął Semkowicz na długo przed wybuchem II wojny światowej, napisał, jak sam zaznaczył, „w Krakowie w czasie okupacji niemieckiej 1941-1945”¹². To lakoniczne zdanie kryje w sobie wielki dramat autora. W listopadzie 1939 r. został on bowiem aresztowany w wyniku Sonderaktion Krakau, a następnie osadzony w hitlerowskim obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen, gdzie przebywał do listopada 1940 r. Erudycyjna synteza dziejów pisma łacińskiego w wiekach średnich powstawała więc niejako wbrew czasom, w których przyszło autorowi nad nią pracować. Do lutego 1949 r., kiedy W. Semkowicz zmarł, wydrukowano 24 arkusze książki; na 25. autor zdążył jeszcze nanieść odręczne poprawki¹³. Dzięki zaangażowaniu jego uczennicy, Zofii Kozłowskiej-Budkowej, rzecz ostatecznie wydano w stosunkowo niewielkim nakładzie (1000 egzemplarzy) jako jedną z ostatnich publikacji Polskiej Akademii Umiejętności, w maju 1951 r., niedługo przed ogłoszeniem dezyderatów Pierwszej Konferencji Metodologicznej Historyków Polskich, w myśl których

⁸ C.J. M e w s, *Two Unnoticed Manuscripts*, s. 305.

⁹ M. S t a r z y ń s k i, *Dokumenty w zbiorach Zakładu Nauk Pomocniczych Historii*, w: *Katalog dokumentów pergaminowych i papierowych ze zbiorów Zakładu Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego*, opr. A. Marzec, J. Rogulski, M. Starzyński, red. M. Starzyński, Kraków 2022, s. IX-XXIV.

¹⁰ W. B i e ń k o w s k i, *Semkowicz Władysław Aleksander*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXXVI (1995-1996), s. 234-242.

¹¹ Kraków, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, WF II 138: „Odpowiedź [Władysława Semkowicza] na pismo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 19/6. 1933 Nr. IV.NS.5184/33” (8 IX 1933 r.), s. 2.

¹² W. S e m k o w i c z, *Paleografia łacińska*, Kraków 1951, s. 3.

¹³ Tamże, s. III (niepaginowana).

podstawą nowoczesnych badań historycznych stać się miał materializm w interpretacji stalinowskiej¹⁴. Nie było w nich miejsca ani dla studiów nad kulturą pisma łacińskiego, ani tym bardziej nad jej chrześcijańskimi korzeniami. Wydanie *opus magnum* Władysława Semkowicza przeszło więc wówczas właściwie niezauważone¹⁵.

Charakteryzując rozwój pisma w Polsce do końca XII w., Semkowicz omówił 23 rękopisy „z punktu widzenia paleograficznego najstarsze i najbardziej znane”¹⁶, w tym jeden, na który natrafił przypadkiem podczas kwerendy w Bibliotece Kapitulnej we Włocławku. Pomieszczony przez Semkowicza opis tego zabytku rękopiśmiennego przywołuję poniżej w całości: „Z oprawy jednego kodeksu XV-owiecznego Biblioteki kapituły włocławskiej wyprułem zszywkę pergaminową, formatu dwóch kart *quarto*, brzegami silnie zniszczoną. Karty zapisane są w dwie kolumny pismem zdradzającym rękę z końca VIII lub z pocz. IX w. Treścią kodeksu, z którego pochodzi ten fragment, był, o ile się można zorientować, lekcjonarz z perykopami ewangelicznymi. Pismo fragmentu jest bardzo stare. Przedstawia ono niewątpliwie minuskułę, ale przesianą silnie elementami kursywnymi z epoki przejściowej do karoliny. Jest to przeto typowa prekarolina zachodnia. Litera *a* występuje w dwóch formach, uncjalnej i kursywnej, złożonej jakby z dwóch *c*; *g* otwarte u góry przypomina 3; *n* i *r* występują w formie majuskulnej nawet w środku wyrazu; laski wysokie mają pałkowate zgrubienia; najbardziej charakterystyczne są dla kursywy ligatury *r* z następującymi samogłoskami *a*, *i* oraz *N* z następującym *t*. Być może rękopis, z którego pochodzi ów fragment, był niegdyś własnością katedry kruszwickiej i jako zniszczony, przestarzały i nieczytelny użyty został przy oprawie rękopisu z XV w.”¹⁷ Powyższemu opisowi towarzyszyła fotografia fragmentu owej zszywki z odczytem widocznego na niej tekstu oraz informacją, że jej oryginał znajduje się w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego¹⁸.

Odkrycie W. Semkowicza jako pierwszy odnotował Aleksander Gieysztor. W opublikowanym w 1955 r. fundamentalnym artykule o karolińskiej reformie pisma umieścił fotografię jednej (pełnej) strony tego fragmentu rękopiśmiennego jako przykład prekaroliny „końca VIII w.”¹⁹ Swoje zainteresowanie autor ograniczył jednak tylko do oszczędnego komentarza, powtarzając nadto za Semkowiczem hipotezę o kruszwickiej proveniencji rękopisu²⁰. Wydawać by się mogło, że tak interesujący zabytek, wiązany z najwcześniejszą fazą obecności kultury pisma na ziemiach polskich, wywoła szersze zainteresowanie i stanie się przedmiotem pogłębionych analiz. Tak się niestety nie stało.

¹⁴ R. S t o b i e c k i, Historia i historycy wobec nowej rzeczywistości. Z dziejów polskiej nauki historycznej w latach 1945-1951, Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Historica 43, 1991, s. 163-186.

¹⁵ Recenzje: J. K a r w a s i ń s k a, Przegląd Biblioteczny 20, 1952, s. 74-80; L. K o c z y, Teki Historyczne 5, 1952, s. 91-94.

¹⁶ W. S e m k o w i c z, Paleografia, s. 331.

¹⁷ Tamże, s. 296-298.

¹⁸ Tamże s. 297, ryc. 89.

¹⁹ A. G i e y s z t o r, Problem karolińskiej reformy pisma, Archeologia 5, 1952-1953 (druk: 1955), s. 160, ryc. 2.

²⁰ Tamże, s. 160, podpis pod ryc. 2.

Uzupełnienia obserwacji Semkowicza podjął się dopiero Bernhard Bischoff (1906-1991), uznawany za najwybitniejszego w XX w. znawcę pisma karolińskiego²¹. W krótkim haśle przygotowanym na potrzeby katalogu najstarszych europejskich kodeksów łacińskich B. Bischoff przyjął w 1966 r. za pewnik to, co W. Semkowicz uznawał tylko za możliwe – pisał bowiem o naszym rękopisie: „znaleziony w Kruszwicy, skąd trafił do biblioteki katedry włocławskiej”²². Znakomite rozeznanie w zasobie najstarszych europejskich rękopisów pozwoliło mu natomiast na ustalenie zależności zachodzących między fragmentem krakowskim a rękopisami, które opuściły skryptorium katedralne w Salzburgu – czyli w siedzibie jednej z czterech najstarszych diecezji Rzeszy²³. W pierwszej kolejności uwagę należy zwrócić na dwa rękopisy przechowywane obecnie w Wiedniu (Österreichische Nationalbibliothek): fragment dziełka Maksymina Wiktoryna *De ratione metrorum*, wyjęty z oprawy dwunastowiecznego rękopisu z biblioteki katedralnej w Salzburgu (sygn. Lat. 313)²⁴ oraz kopię Historii przeciw poganom Orozjusza (sygn. Lat. 366)²⁵, datowane odpowiednio na lata 780-820 i 776-800. Dodatkowo wskazać można za Bischoffem dwa kolejne kodeksy, tym razem ze zbiorów monachijskich (Bayerische Staatsbibliothek), które również opuściły skryptorium salzburskie. Są to: *Collectio canonum Diessensis* (sygn. CLM 29550/4)²⁶ oraz kodeks mieszczący m.in. *De natura rerum* Izydora z Sewilli (sygn. CLM 16128)²⁷.

Ustalenia B. Bischoffa, mimo swojej niezaprzeczalnej wagi, nie przyniosły jednak odpowiedzi na wszystkie pytania związane z rozważanym zabytkiem. Dodać można, że przed blisko 40 laty odnotował go Edward Potkowski w syntezie poświęconej książce rękopiśmiennej w średniowiecznej Polsce²⁸, a pewien wpływ na spopularyzowanie wiedzy o tym zabytku miało umieszczenie go w cytowanym wyżej katalogu C.J. Mewsa (1997)²⁹, dwukrotnie wznowienie Paleografii Władysława Semkowicza (2002, 2011)³⁰

²¹ D.A. Sikorski, Bernhard Bischoff (1906-1991), w: *Mediewiści IV*, Poznań 2016, s. 45-54.

²² CLA XI, nr 1594: „Found in Kruszwica, from where it came into the library of Włocławek cathedral”. W Archiwum Pracowni Nauk Pomocniczych Historii i Źródloznawstwa Instytutu Historii UJ zachował się list z 7 II 1961 r., podpisany przez Johna Simmonsa z Taylor Institution Uniwersytetu Oxfordzkiego, skierowany do Kierownika Katedry Nauk Pomocniczych Historii (funkcję tę sprawował wówczas Sylwiusz Mikucki), z prośbą o przesłanie fotografii fragmentu odkrytego przez Semkowicza na potrzeby przygotowywanego wówczas kolejnego tomu serii CLA.

²³ B. Bischoff, *Die südostdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit*, cz. 2: *Die vorwiegend österreichischen Diözesen*, Wiesbaden 1980, zwł. s. 52-168 (z pełną charakterystyką twórczości skryptorium).

²⁴ CLA, t. X: *Austria, Belgium, Czechoslovakia, Denmark, Egypt and Holland*, wyd. E.A. Lowe, Oxford 1959, nr 1475.

²⁵ Tamże, nr 1476.

²⁶ CLA IX, nr 1247.

²⁷ Tamże, nr 1313.

²⁸ E. Potkowski, *Książka rękopiśmienna w kulturze średniowiecznej Polski*, Warszawa 1984, s. 27.

²⁹ C.J. Mews, *Two Unnoticed Manuscripts*, s. 305.

³⁰ W. Semkowicz, *Paleografia*, wyd. 2, Kraków 2002, s. 269-270, ryc. 89 (tak samo w wyd. 3, Kraków 2011).

czy wreszcie publikacja dobrej jakościowo fotografii we włoskim przekładzie rozprawy Aleksandra Gieysztor o karolińskiej reformie pisma³¹.

Celem pełnego rozpoznania interesującego nas fragmentu rękopiśmiennego w pierwszej kolejności należy wyjść od dokładnego opisu kodykologicznego oraz identyfikacji tekstów (zob. fotografie na końcu artykułu). Znaleziony przez W. Semkowicza w bibliotece kapituły wrocławskiej fragment to pozostałość pergaminowego bifolium z widocznymi śladami szycia. Po rozłożeniu jego maksymalne wymiary wynoszą 285 x 194 mm. Pierwotna wielkość rękopisu była zatem zbliżona do formatu *quarto*. Fragment zachował się w dobrym stanie, choć wskazać trzeba zmięcia w dolnej części, będące efektem wprawienia do innego rękopisu, pojedyncze dziury w kartach, jak i zagrzybienie ich górnych części. Nie wpływa to jednak na widoczność tekstu, spisane w zasadniczej partii jedną ręką, ciemnobrunatnym atramentem, w dwóch kolumnach o szerokości 62 mm. Pismo tej ręki, zgodnie z przywołanymi wyżej ustaleniami B. Bischoffa, wykazuje cechy skryptorium salzburskiego i odpowiada duktowi kodeksów, które powstały w latach 780-820. Ponadto zidentyfikowano uzupełnienia wniesione jasnobrązowym obecnie atramentem przez dwie ręce dziewiętowieczne (k. 1vb, 2rb, 2va). W dwóch inicjałach *I* (k. 1rb, 2vb) widoczne są natomiast ślady malowania żółtą farbą.

Na k. 1 rozpoznano fragment czytania z Księgi Rodzaju (27,33-40) oraz następujące bezpośrednio po nim czytanie z Ewangelii św. Łukasza (15,13-20):

[*k. 1ra; Rdz 27*] [be]nedixi[que ei, et erit bene]dictus? ³⁴Audi[tis Esau ser]monibus patris, [i]r[rugiit cla]more magno et consternatus, ait: Benedic etiam et mihi, pater mi. ³⁵Qui ait: Venit germanus tuus fraudolenter, et accepit benedictionem tuam. ³⁶At ille subiunxit: Iuste vocatum est nomen eius Jacob, subplantavit <enim> me en altera vice, primogenita mea ante tulit, et nunc secundo subrupuit benedictionem meam. Rursumque ad patrem. Numquid non [...]

[*k. 1rb*] [stabi]livi [eum et tibi post haec, fili mi], ultra q[uid faciam? ³⁸Cui] Esau ait: N[um unam, in]quid, tantum [benediction]nem habes, pater [mihi quoque] obsecro ut bened[icas. Cumque ^aei^a ullulato m[ag]no fleret, ³⁹motus Isa[ac, dixit] ad eum: In pinguidine [terrae] et in rore caeli desuper, ⁴⁰[erit] benedictio tua.

^a *Dopisane ręką II.*

Sequitur sancti Evangelii secundum [Lucam] [Lk 15]. In illo tempore d[ixit] Jhesus [...]

[*k. 1va*] con[gregatis omnibus,] adulis[centior filius] peregre pro[fectus est] in regionem lon[ginquam], et ibi dissipavit [subs]tantiam suam viven[do] luxuriose. ¹⁴Et postquam omnia consummasset, facta est famis valida in regione illa, et ipse cepit egere. ¹⁵Et habiit, et adhe[si]t uni civium regionis illius et misit illum in villam [...]

[*k. 1vb*] [siliq]uis, qu[as porci manduc]abant et nemo illi [dabat]. ¹⁷[n] se autem reversus, dixit: Quanti mercenarii ^apatris mei habundant panibus^a, ego autem hic fame pereor ¹⁸surgam, et ibo ad patrem meum, et dicam illi: Pater, peccavi in caelo, et coram te et ¹⁹iam non sum dignus vocare filius tuus, fac me sicut unum de mercenariis tuis. ²⁰Et surgens venit ad patrem suum. Cum autem adhuc longe esset, vidit illum pater ipsius, et misericordia motus est, [et ac]currens [...].

^a *Dopisane ręką II.*

³¹ A. Gieysztor, Il problema della riforma carolingia della scrittura, Nuovi Annali della Scuola Speciale per Archivisti e Bibliotecari 28, 2014, s. 11-35 (ze wstępem pióra J. Kujawińskiego, s. 5-10), na s. 21, fig. 1, wykonana na potrzeby tej publikacji nowa fotografia naszego zabytku.

Na k. 2 rozpoznano natomiast fragment czytania z 2 Księgi Królewskiej (5,11-15) oraz następujące bezpośrednio po nim czytanie z Ewangelii św. Łukasza (4,23-29) i kolejne z 2 Księgi Królewskiej (2,1-2):

[k. 2ra, 2 Kr] manus sua locum lebre, et curaret me. ¹²Numqu[id] non meliores sunt Abanna, et Phaphar, fluvii Damas[c]e, omnibus aquis Israhel, ut laver in eis, et munder? Cum ergo avertisset se, et abiret indignans, ¹³accesserunt ad eum servi sui, et locuti sunt ei: Pater, etsi rem gra<n>dem dixisset tibi propheta, certe facere depueras, quanto magis quia nunc dixit tibi: Lavare, et mundaveris? ¹⁴Descendit, e[t]

[k. 2rb] [lavit in Jordane septies iuxta sermonem viri Dei, et restituta est caro eius], sic[ut caro pueri parvuli,] et [mundatus est.] ¹⁵Rever[susque ad virum Dei] cum u[niverso comita]tu suo, [venit, et stetit coram] eo, [et ait: Vere scio quod] non si[t alius Deus in] unive[r]sa terra], nisi tantum Dominus [Deus].

Sequitur sancti Evangelii se[cundum Lucam] [Łk 4]. In illo tempore d[ixerunt pha]risei a[d Ihesum: ²³quanta] audiv[imus facta in Chaphar]naum, fac et hic] et in pat[ria tua. ²⁴Ait autem:] ^bAmen d[ico]^b [...]

^{b-b} *Dopisane ręką III.*

[k. 2va] [m]ag[na in omni terra ²⁶et ad] nul[lam illarum missus] est [Elias, nisi in Sare]pta Sido[nia, ad mulierem] viduam. ²⁷[Et multi leprosi e]rant in [Israel sub Elisaeo prop]heta e[t nem]o eorum [m]unda[tus est] nisi Naman Sirus. ²⁸[Et repleti] sunt omnes in sina[goga ir]a, hec audientes. ²⁹[Et surre]xerunt, ^bet eiecerunt illum [extra civitatem et] duxerunt [illum usque ad super]cilium montis, supra quem^b [civita]s illorum erat edifi[cata] [...]

^{b-b} *Dopisane ręką III.*

[k. 2vb] [...] **lectio Libri Regum [2 Kr 4].** In diebus illis mulier quedam clamabat ad Elis[e]um prophetam, dicens: ¹Servus tuus vir meus mortuus est, et tu nosti quia servus tuus fuit timens Dominum. Et ecce creditor venit ut tollat duos filios meos ad serviendum sibi. ²Cui dixit Eliseus: Quid vis ut faciam tibi? Dic mihi, quid habes in domo tua? At illa respondit: Non habeo ancilla tua quicquam [in] domo mea nisi parum [...].

Mimo że spore fragmenty tego pergaminowego bifolium zostały oderwane (w części obcięte?), uważna lektura tekstu pozwala na wskazanie, iż pierwotnie w kolumnie mieściło się dziewiętnaście wersów. Na k. 1v poniżej ostatniego widocznego wersu w kolumnie prawej widoczne są ślady liter z wersu kolejnego. Mając zaś na uwadze, że ostatni wers w kolumnie lewej (18) na k. 2r kończą słowa *descendit et*, otwierające 14 werset 5 rozdziału 2 Księgi Królewskiej, a pierwszy czytelny początek słowa w kolumnie lewej to *sic*, pochodzący od *sicut* z końca tego wersetu, łatwo policzyć, że brakująca fragment, czyli: *lavit in Jordane septies iuxta sermonem viri Dei, et restituta est caro eius*, mieścił się w trzech wersach, jednym w kolumnie lewej oraz dwóch w kolumnie prawej. Wysokość pełnej kolumny z tekstem wynosiła zatem 195 mm. Układ tekstów czytań (Stary Testament, Ewangelia) potwierdza natomiast dawniejszą identyfikację W. Semkowicza, że pergaminowe bifolium pochodzi niewątpliwie z lekcjonarza. W tym miejscu uwagę należy poświęcić temu właśnie typowi księgi liturgicznej.

Na liturgię chrześcijańską składają się, jak powszechnie wiadomo, trzy zasadnicze elementy: modlitwa, śpiew oraz lektura³². Odnośnie tej ostatniej trzeba odnotować,

³² A.G. Martimort, *Les lectures liturgiques et leurs livres*, Turnhout 1992 (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental 64), s. 15-20; C. Vogel, *Medieval Liturgy. An Introduction to the Sources*, Washington D.C. 1986, s. 291-304.

że czytanie odpowiednich fragmentów tekstów biblijnych (Starego i Nowego Testamentu), korespondujących z danym dniem w kalendarzu liturgicznym, ustaliło się najpewniej dopiero w V-VI w.³³, jakkolwiek było znane już wcześniej. Wywodziło się zaś wprost ze zwyczaju czytania ustępów Tory oraz Ksiąg Proroczych (*haftara*) w synagogach³⁴. Lekcjonarz jako księga liturgiczna wyrastał z połączenia indeksów perykop z Listów oraz niekiedy Starego Testamentu (*capitula lectionum*) oraz indeksów perykop ewangelicznych (*capitula evangeliorum*). Na jej określenie używano także nazwy *comes* bądź *liber comitis*. Zgodnie z przekazem papieża Gelazego I (492-496) pierwszy lekcjonarz ułożył Muzeusz z Marsylii, zmarły ok. 461 r., na prośbę swojego biskupa Weneriusza, *ex sanctis scripturis lectiones totius anni festis aptas diebus*³⁵. Za jeden z dwóch najstarszych znanych dziś lekcjonarzy zgodnie uważa się tak zwany palimpsest weizenburski przechowywany obecnie w zbiorach Herzog-August-Bibliothek w Wolfenbüttel z ok. 500 r.³⁶ Mieści on układ czytań w rycie galijskim, a więc najpewniej w układzie zaproponowanym przez Muzeusza, to jest trzy czytania mszalne: Stary Testament, Listy, Ewangelia. Początek roku liturgicznego kładziono w nim na wigilię paschalną. Nieco inny typ lekcjonarza prezentuje z kolei tak zwany kodeks z Luxeuil, datowany na przełom VII i VIII w., wiązany z Klaudianem Mamertem – wczesnochrześcijańskim pisarzem, autorem popularnego *De statu animae* – znajdujący się w Bibliotece Narodowej w Paryżu (sygn. Lat. 9427)³⁷. Zachowany został w nim co prawda ryt galijski, ale sekwencja czytań rozpoczyna się od wigilii Bożego Narodzenia. W tradycji rzymskiej obecne były natomiast tylko dwa czytania (Listy, Ewangelia) i ten układ zyskał na popularności, jak się przyjmuje, od VII-VIII w.³⁸ Dwa najstarsze znane dziś kompletne lekcjonarze to północnowłoski rękopis z końca VIII w. z kolekcji Biblioteki Narodowej w Paryżu (sygn. Lat. 9451)³⁹ oraz kodeks ze skryptorium benedyktynów w Tours z pierwszej połowy IX w., niestety zniszczony w 1944 r.⁴⁰ Listę owych „pełnych” lekcjonarzy zestawiał przed laty Theodor Klauser, przy czym udało mu się rozpoznać jedynie sześć rękopisów z IX w.⁴¹

³³ E. Palazzo, *A History of Liturgical Books from the Beginning to the Thirteenth Century*, Collegeville: Minnesota 1998, s. 83.

³⁴ L.I. Rabinowitz, *Haftarah*, w: *Encyclopaedia Judaica*, t. VIII, wyd. 2, Detroit 2007, s. 198-200; zob. także A. Buchler, *The Reading of the Law and Prophets in a Triennial Cycle*, *Jewish Quarterly Review* 5, 1893, nr 3, s. 420-468.

³⁵ K. Gamber, *Das Lektionar und Sakramentar von Musäus von Massilia († 461)*, *Revue Bénédictine* 69, 1959, s. 198-215.

³⁶ Edycja: *Das älteste Liturgiebuch der lateinischen Kirche. Ein altgallikanisches Lektionar des 5./6. Jhs aus dem Wolfenbütteler palimpsest-Codex Weissenburgensis 76*, wyd. A. Dold, Beuron 1936.

³⁷ Edycja: P. Salmon, *Le Lectionnaire de Luxeuil (Paris, ms. lat. 9427). Édition et étude comparative. Contribution à l'histoire de la Vulgate et de la liturgie en France au temps des Mérovingiens*, Rome 1944 (*Collectanea Biblica Latina* 7).

³⁸ A. Chavasse, *Le calendrier dominical romain au sixième siècle*, *Recherches des Science Religieuse* 41, 1953, s. 96-122; E. Palazzo, *A History*, s. 84.

³⁹ A.G. Martimort, *Les lectures*, s. 39.

⁴⁰ Tamże, s. 39-40.

⁴¹ T. Klauser, *Das römische Capitulare Evangeliorum. Texte und Untersuchungen zu seiner ältesten Geschichte*, cz. 1: Typen, wyd. 2, Münster 1972 (*Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen* 28), s. CXIV-CXX.

W lekcjonarzu karolińskim (*Comes ab Albino ex Caroli imperatoris praecepto emendatus*) czytanie LII z Księgi Rodzaju (27,6-39) przypadało na sobotę *ad sanctum Marcellinum et Petrum*, LIV z 2 Księgi Królewskiej (5,1-15) na poniedziałek *ad sanctum Marcum*, następne zaś, LV, również z 2 Księgi Królewskiej (4,1-7) – na wtorek *ad sanctam Potentianam*⁴². Ten sam układ odnajdujemy na pergaminowym fragmencie odkrytym przez W. Semkowicza. Z powyższego wynika też, że pomiędzy tekstami widocznymi na rozłożonym bifolium (k. 1v-2r) znajdowała się tylko jedna podwójna karta, wyznaczająca jednocześnie środek tej składki.

Interesujący nas fragment lekcjonarza został znaleziony, przypomnijmy, w Bibliotece Kapitulnej we Włocławku w oprawie piętnastowiecznego kodeksu – nie wiadomo niestety, którego. Wydaje się, że w rozwiązaniu tej zagadki najbardziej pomocny mógłby być katalog ksiąg liturgicznych i rękopisów włocławskich ułożony przez ks. Stanisława Chodyńskiego, opatrzony datą 1916, a zatem obrazujący stan księgozbioru w czasie, gdy swoje poszukiwania prowadził w nim W. Semkowicz⁴³. Autor tego katalogu, jakkolwiek opisy rękopisów piętnastowiecznych (szczególnie interesujących w omawianym kontekście), sporządzał dość skrupulatnie, nie zauważył jednak w żadnej z opraw starszego paleograficznie fragmentu rękopiśmiennego (może wystającego?). Zwrócił natomiast uwagę, że okładzinę papierowego egzemplarza Nowego Testamentu zastąpiły „karty pergaminowe z jakiegoś starego brewiarza”⁴⁴, a do oprawy kodeksu z listami Franciszka Petrarcki „użyto pergaminu z jakiegoś dyplomu królewskiego z r. 1455”⁴⁵. Często natomiast wspominał, że dana oprawa była zniszczona przez robaki, deski spróchniały, brakowało skóry, bądź też jedna z okładek odpadła. Wszystko to wskazuje, że wnikliwa kwerenda mogła przynieść, i jak wiadomo przyniosła, dość nieoczekiwane odkrycie. Szkoda tylko, że późniejsze studia nad dawnym księgozbiorem katedry włocławskiej, prowadzone przez Kazimierza Rulkę⁴⁶ oraz Bernadettę Iwańską-Cieślik⁴⁷, w zasadzie nie wyszły poza informacje

⁴² E. R a n k e, *Das kirchliche Pericopensystem aus den ältesten Urkunden der Römischen Liturgie. Ein Versuch*, Berlin 1847, s. VIII. Por. np. Paris, Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits. Latin 9451 (*Liber comitis* spisany w dwóch kolumnach, datowany ok. 800 r., pochodzący ze skryptorium północnowłoskiego, z Werony lub Monzy), k. 39v, 41r-42v (dostępny on-line: <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6001307x/fl.item.zoom>>); także: R. A m i e t, *Un comes carolingien inédit de la Haute-Italie*, *Ephemerides Liturgice* 73, 1959, s. 335-367; S. R e h l e, *Lectionarium plenarium Veronenses* (Bibl. Cap. cod. LXXXII), *Sacris Erudiri* 22, 1974, s. 321-376; A. C h a v a s s e, *Les lectionnaires romains de la messe au VIIe et au VIIIe siècle, sources et dérivés*, t. I: *Procédés de confection*, Fribourg 1993.

⁴³ S. C h o d y ń s k i, *Biblioteka kapituły włocławskiej*, wyd. S. Librowski, Włocławek 1949 (*Monumenta historiae dioecesis Vladislaviensis* 26), s. 74-96; zob. także K. R u l k a, *Stan badań nad księgozbiorem diecezji włocławskiej oraz postulatory badawcze na przyszłość*, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 26, 1973, s. 11-19.

⁴⁴ S. C h o d y ń s k i, *Biblioteka*, nr 43, s. 86-87.

⁴⁵ Tamże, nr 56, s. 90.

⁴⁶ K. R u l k a, *Średniowieczne księgi rękopiśmienne w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku*, *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie* 15, 2001, s. 125-149 (wśród badaczy korzystających z rękopisów włocławskich nie uwzględnił on W. Semkowicza, zob. s. 142-148).

⁴⁷ B. I w a ń s k a - C i e ś l i k, *Biblioteka kapituły katedralnej we Włocławku*, Bydgoszcz 2013, s. 160 n.

podane przez ks. Chodyńskiego. Ta podstawowa niewiadoma, czyli niemożność ustalenia, w którym kodeksie wrocławskim W. Semkowicz znalazł interesujący nas fragment rękopiśmienny, stawia pod znakiem zapytania weryfikację wyrażonego przezeń przypuszczenia o ewentualnej proveniencji kruszwickiej.

Kruszwica kojarzy się oczywiście z biskupstwem kujawskim, którego początki od lat stanowią odrębny problem historiograficzny⁴⁸. Rezygnując w tym miejscu z dokładnego referowania obszernej dyskusji, należy ograniczyć się do wskazania, że w latach 1123-1124 na Kujawach erygowano bądź dwa biskupstwa (w Kruszwicy i Wrocławku), które przed 1148 r. zostały scalone w jedno (wrocławskie)⁴⁹, bądź też powstało wówczas tylko jedno biskupstwo o nieustalonej początkowo stolicy, którą biskup Onolf (ok. 1161-1180) miał ostatecznie ustalić we Wrocławku⁵⁰. W każdym razie wraz z ugruntowaniem pozycji Wrocławka jako siedziby biskupiej bliżej nieokreślona część księgozbioru kruszwickiego mogła zostać umieszczona w nowym miejscu. W późniejszym czasie wrocławskie zbiory biblioteczne przynajmniej dwukrotnie zostały znacznie nadwątlone. Po raz pierwszy w 1329 r., kiedy Krzyżacy spalili tamtejszą katedrę, po raz drugi zaś w czasie najazdu szwedzkiego w 1657 r.⁵¹ Jeśli zatem jakieś rękopisy przeniesiono z Kruszwicy do Wrocławka, to najpewniej uległy one zniszczeniu jeszcze w początku XIV w. Co więcej, nie ma żadnej pewności, że kodeks, w którym W. Semkowicz odnalazł interesujący nas fragment, należał *stricte* do księgozbioru katedralnego, a nie był to na przykład rękopis z prywatnej biblioteki jednego z kanoników, który trafił do zbiorów wrocławskich. Tytułem przykładu wystarczy wspomnieć Pawła z Łyczek oficjała wrocławskiego, który w 1499 r. przekazał kapitule swój księgozbiór (*omnes libros, quos habet circa ecclesiam Wladislaviensem*)⁵². Hipoteza W. Semkowicza została postawiona i wydawała się kusząca w czasie, gdy dość powszechny był pogląd o powstaniu biskupstwa na Kujawach już w pierwszej połowie XI w. (przeniesionego do Kruszwicy z Kołobrzegu)⁵³. Znalezione przezeń pergamin z tekstem lekcjonarza, poprawnie datowany na przełom VIII i IX w., mógł zostać zaliczony do grupy pierwszych ksiąg liturgicznych przywiezionych na ziemię polskie w czasie budowy struktur Kościoła. Tak zresztą sądził jeszcze po latach E. Potkowski⁵⁴. Faktycznie jednak nie można stwierdzić nic ponad to, że pergamin ów wprawiono do okładziny bliżej nieokreślonego piętnastowiecznego

⁴⁸ M. D a n i e l e w s k i, Cuiavia sacra. U progu chrześcijaństwa i Kościoła na Kujawach w X-XII wieku, Poznań 2019, s. 127-168 (tam omówienie starszej literatury).

⁴⁹ J. D o b o s z, Monarchia i moźni wobec Kościoła w Polsce do początku XIII wieku, Poznań 2002, s. 216-219.

⁵⁰ M. M i c h a l s k i, Ustanowienie i wczesne dzieje biskupstwa kujawskiego, w: Scripta minora, t. I, Poznań 1996, s. 107; A. B o g u c k i, Przynależność administracyjna Kujaw w XI i XII wieku, w: Stolica i region. Wrocławek i jego dzieje na tle przemian Kujaw i ziemi dobrzyńskiej, Wrocławek 1995, s. 15-17.

⁵¹ K. R u l k a, Średniowieczne księgi, s. 126.

⁵² Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta, wyd. B. Ulanowski, t. I, Kraków 1894, nr 1346; S. C h o d y Ń s k i, Biblioteka, s. 12 (nr 29), 82-83.

⁵³ W. K ę t r z y Ń s k i, Kościelne stosunki w pierwotnej Polsce, Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do Gazety Lwowskiej 3, 1875, nr 4, s. 306-310; M. G u m o w s k i, Biskupstwo kruszwickie w XI wieku, Poznań 1921.

⁵⁴ E. P o t k o w s k i, Książka, s. 27.

kodeksu przechowywanego w zbiorach biblioteki kapitulnej we Włocławku. Dzielił on zatem losy wielu innych pergaminowych ksiąg rękopiśmiennych, które po wyjściu z użycia, a więc utracie swojej pierwotnej funkcji, trafiały do pracowni intro-ligatorskich i jako makulatura były cięte na kawałki, a następnie wykorzystywane do wzmocnienia nowo wykonywanych opraw.

Jakkolwiek nie udało się odtworzyć drogi, którą pergamin ten trafił do Włocławka, można bezspornie potwierdzić, że jest to jeden z niewielu zabytków piśmiennictwa łacińskiego sprzed 900 r. rozpoznany dotąd w polskich zbiorach archiwalnych i bibliotecznych; nie da się jednak niestety stwierdzić, czy służył on jako księga liturgiczna w jednej z najstarszych polskich katedr. Powyższy tekst winien zaś stać się wstępem do opracowania kolekcji fragmentów rękopiśmiennych przechowywanej w Pracowni Nauk Pomocniczych Historii i Źródłoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego.

BIBLIOGRAFIA

- Amiet R., Un comes carolingien inédit de la Haute-Italie, *Ephemerides Liturgice* 73, 1959.
- Bieńkowski W., Semkowicz Władysław Aleksander, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXXVI (1995-1996).
- Bischoff B., *Die südostdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit*, cz. 2: Die vorwiegend österreichischen Diözesen, Wiesbaden 1980.
- Bogucki A., Przynależność administracyjna Kujaw w XI i XII wieku, w: *Stolica i region. Włocławek i jego dzieje na tle przemian Kujaw i ziemi dobrzyńskiej*, Włocławek 1995.
- Buchler A., The Reading of the Law and Prophets in a Triennial Cycle, *Jewish Quarterly Review* 5, 1893, nr 3.
- Chavasse A., Le calendrier dominical romain au sixième siècle, *Recherches des Science Religieuse* 41, 1953.
- Chavasse A., *Les lectionnaires romains de la messe au VIIe et au VIIIe siècle, sources et dérivés*, t. I: Procédés de confection, Fribourg, 1993.
- Chodyński S., *Biblioteka kapituły włocławskiej*, wyd. S. Librowski, Włocławek 1949 (*Monumenta historiae dioecesis Vladislaviensis* 26).
- Codices Latini antiquiores. A Palaeographical Guide to Latin Manuscripts Prior to the Ninth Century*, t. VIII: Germany. Altenburg-Leipzig, wyd. E.A. Lowe, Oxford 1959; t. IX: Germany: München-Zittau, wyd. tenże, Oxford 1959; t. X: Austria, Belgium, Czechoslovakia, Denmark, Egypt and Holland, wyd. tenże, Oxford 1959; t. XI: Hungary, Luxemburg, Poland, Russia, Spain, Sweden, USA and Yugoslavia, wyd. tenże, Oxford 1966.
- Danielewski M., *Cuiavia sacra. U progu chrześcijaństwa i Kościoła na Kujawach w X-XII wieku*, Poznań 2019.
- Das älteste Liturgiebuch der lateinischen Kirche. Ein altgallikanisches Lektionar des 5./6. Jhs aus dem Wolfenbütteler palimpsest-Codex Weissenburgensis* 76, wyd. A. Dold, Beuron 1936.
- Dobosz J., *Monarchia i możni wobec Kościoła w Polsce do początku XIII wieku*, Poznań 2002.
- Duba W., Flüeler C., *Fragments and Fragmentology, Fragmentology. A Journal for the Study of Medieval Manuscript Fragments* 1, 2018.
- Figaszewska K.K., *Fragmenty rękopisów średniowiecznych – stan badań i perspektywy badawcze. Średniowieczne fragmenty zachowane w Archiwum Państwowym w Szczecinie*, *Studia Źródłoznawcze* 57, 2019.
- Gamber K., *Das Lektionar und Sakramentar von Musäus von Massilia († 461)*, *Revue Bénédictine* 69, 1959.
- Gieysztor A., *Il problema della riforma carolingia della scrittura*, *Nuovi Annali della Scuola Speciale per Archivisti e Bibliotecari* 28, 2014.
- Gieysztor A., *Problem karolińskiej reformy pisma*, *Archeologia* 5, 1952-1953 (druk: 1955).

- Gromadzki J., Soszyński J., rec. z pracy C.J. Mews, *Two Unnoticed Manuscripts in Poland Copied before 900*, *Scriptorium* 54, 2000.
- Gumowski M., *Biskupstwo kruszwickie w XI wieku*, Poznań 1921.
- Iwańska-Cieślak B., *Biblioteka kapituły katedralnej we Włocławku*, Bydgoszcz 2013.
- Karwasińska J., rec. z pracy W. Semkowicza, *Paleografia łacińska*, *Przegląd Biblioteczny* 20, 1952.
- Kętrzyński W., *Kościelne stosunki w pierwotnej Polsce*, *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do Gazety Lwowskiej* 3, 1875, nr 4.
- Klauser T., *Das römische Capitulare Evangeliorum. Texte und Untersuchungen zu seiner ältesten Geschichte*, cz. 1: Typen, wyd. 2, Münster 1972 (*Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen* 28).
- Koczy K., rec. z pracy W. Semkowicza, *Paleografia łacińska*, *Teki Historyczne* 5, 1952.
- Łukaszewski J., *Odnalezione fragmenty najstarszego kodeksu rękopiśmiennego z klasztoru cystersów w Łeknie-Wągrowcu*, *Biblioteka* 19, 2015.
- Martimort A.G., *Les lectures liturgiques et leurs livres*, Turnhout 1992 (*Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental* 64).
- Mews C.J., *Manuscripts in Polish Libraries Copied before 1200 and the Expansion of Latin Christendom in the Eleventh and Twelfth Centuries*, *Scriptorium* 56, 2002.
- Mews C.J., *Two Unnoticed Manuscripts in Poland Copied before 900: Gregory's Regula pastoralis in Anglo-Saxon Minuscule in Warsaw and an Uncial New Testament in Cracow*, *Scriptorium* 51, 1997.
- Michalski M., *Ustanowienie i wczesne dzieje biskupstwa kujawskiego*, w: *Scripta minora*, t. I, Poznań 1996.
- Palazzo E., *A History of Liturgical Books from the Beginning to the Thirteenth Century*, Collegeville, Minnesota 1998.
- Pludra-Żuk P., *Czy potrzebna nam fragmentologia? Na marginesie pierwszego numeru pisma „Fragmentology”*, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 64, 2019.
- Pludra-Żuk P., *Reconstructing Book Collections of Medieval Elbląg*, *Fragmentology* 4, 2021.
- Potkowski E., *Książka rękopiśmienna w kulturze średniowiecznej Polski*, Warszawa 1984.
- Rabinowitz L.I., *Haftarah*, w: *Encyclopaedia Judaica*, t. VIII, wyd. 2, Detroit 2007.
- Ranke E., *Das kirchliche Pericopensystem aus den ältesten Urkunden der Römischen Liturgie. Ein Versuch*, Berlin 1847.
- Rehle S., *Lectionarium plenarium Veronenses (Bibl. Cap. cod. LXXXII)*, *Sacris Erudiri* 22, 1974.
- Rulka K., *Stan badań nad księgozbiorem diecezji włocławskiej oraz postulaty badawcze na przyszłość*, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 26, 1973.
- Rulka K., *Średniowieczne księgi rękopiśmienne w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku*, *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie* 15, 2001.
- Salmon P., *Le Lectionnaire de Luxeuil (Paris, ms. lat. 9427). Édition et étude comparative. Contribution à l'histoire de la Vulgate et de la liturgie en France au temps des Mérovingiens*, Rome 1944 (*Collectanea Biblica Latina* 7).
- Semkowicz W., *Paleografia łacińska*, Kraków 1951, wyd. 2: Kraków 2002, wyd. 3: Kraków 2011.
- Sikorski D.A., *Bernhard Bischoff (1906-1991)*, w: *Mediewiści IV*, Poznań 2016.
- Starzyński M., *Dokumenty w zbiorach Zakładu Nauk Pomocniczych Historii*, w: *Katalog dokumentów pergaminowych i papierowych ze zbiorów Zakładu Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego*, opr. A. Marzec, J. Rogulski, M. Starzyński, red. M. Starzyński, Kraków 2022.
- Starzyński M., *Fragment Metamorfoz Owidiusza z X wieku w oprawie rękopisu ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie*, *Meander* 68, 2013.
- Starzyński M., *Fragment von Ovids Metamorphosen aus dem 10 Jh. in einem Manuskript aus dem Bestand des Nationalarchivs in Krakau*, *Gymnasium. Zeitschrift für Kultur der Antike und Humanistische Bildung* 121, 2014.

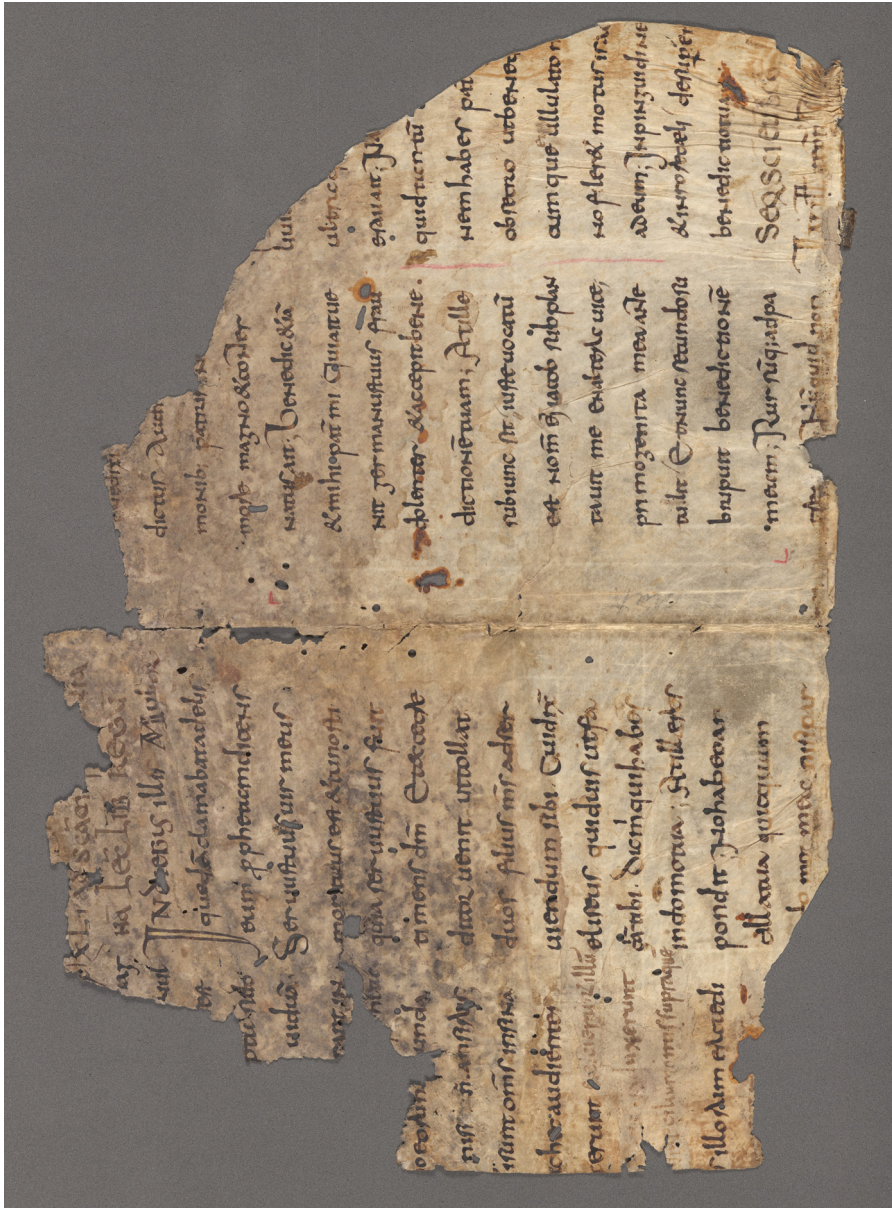
- Starzyński M., The Newly Discovered 10th-Century Manuscript of the Commentary on Rhetoric by Cicero, *Bollettino di Studi Latini* 43, 2013.
- Starzyński M., Nieznany komentarz do Retoryki Cyncerona z X wieku. Oprawa rękopisu nr 899 ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie, *Studia Źródłoznawcze* 51, 2013.
- Stobiecki R., Historia i historycy wobec nowej rzeczywistości. Z dziejów polskiej nauki historycznej w latach 1945-1951, *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Historica* 43, 1991.
- Vogel C., *Medieval Liturgy. An Introduction to the Sources*, Washington D.C. 1986.

The “Włocławek” fragment of the Carolingian lectionary from the turn of the 8th and 9th centuries

Summary

The present paper represents a new trend in bibliological studies called fragmentology and at the same time forms an introduction to the planned catalogue of the collection of fragments of medieval manuscripts housed in the Section of Auxiliary Sciences of History and Study of Sources at the Jagiellonian University. In the inter-war period Władysław Semkowicz (1878-1949) found a fragment of a liturgical book written in Pre-Carolingian script in the binding of a codex from the collection of the Chapter Library in Włocławek. The present author made a full analysis of that precious source. It is a fragment of a lectionary (*liber comitis*), which was produced most probably in the cathedral scriptorium in Salzburg during the years 780-820. While it is now impossible to confirm the old hypothesis that it could have found its way to Włocławek as a destructed liturgical book that had been used earlier in the older seat of the Kuiavian bishopric (in Kruszwica), it is most certainly one of very few surviving samples of Latin writings from before 900 found in Polish archives and libraries.

Translated by Rafał T. Prinke

a)

b)

Karty z lekcjonarza z przełomu VIII i IX w. (zbiory Pracowni Nauk Pomocniczych Instytutu Historii, Uniwersytet Jagielloński): a) strona zewnętrzna bifolium (k. 2v i 1r), b) strona wewnętrzna bifolium (k. 1v i 2r).